

# Diskurs och erfarenhet

## En kommentar

ANN RUNFORS, doktorand och lärare vid etnologiska institutionen, Stockholms universitet. Arbetar på en avhandling rörande organisationen och produktionen av skillnader, tillhörighet och utanförskap. Bland flertalet studier i olika antologier märks t.ex. "Att förvandla rövare till änglar", i Sören Jansson (red.) Verktygslådan (1997).

Lars Kaijser är doktorand och lärare vid etnologiska institutionen, Stockholms universitet. Han arbetar på en avhandling med arbetstiteln "Lanthandlare. En etnologisk undersökning av en ekonomisk verksamhet." Tillsammans med Magnus Öhlander har han varit redaktör för antologin Etnologiskt fältarbete (1999).

*d*iskurs och erfarenhet, stereotyper och upplevelser, bilder och levda liv var den rubrik vi samlades kring. Ordsammansättningarna är lätta att uppfatta som motsatspar. En av de mer framträdande ambitionerna bakom arrangemanget, likväl som i presentationerna, var dock snarast att bryta upp sådana motsatser och dikotomier. Temat för dagen skulle så här i efterhand istället kunna formuleras som: vad gör diskurser med erfarenheterna? Och vad gör erfarenheterna med diskurserna? Betoningen låg på hur diskurser formar våra erfarenheter, men också på hur erfarenheter formar diskurserna och hur diskurser produceras med legitimitet i erfarenheter.

### AKTÖREN OCH DEN DISKURSIVA MAKTEN

Som en röd tråd löpte under dagen viljan att föra samman mikro- och makronivåer, genom att visa hur det ena finns i det andra. En aspekt av detta märktes i ett nyvaknat intresse för människor som aktörer. I stället för att enbart betrakta diskurser som något utifrån och uppifrån kommande – som flödar ner till den lilla världen, sipprar in i den och tar den i besittning – fick vi möta aktörer som på olika sätt försöker göra motstånd mot offentliga samtalsordningar som rör dem själva och deras tillvaro. Fredrik Hertzberg beskrev hur arbetsförmedlare i intervjuer använder erfarenhetsberättelsen som en frizon där de över-skrider den offentliga samtalsordningen för vad man "får" och "inte får" säga om invandrare. De egna erfarenheterna blev det som legitimerade synpunkter som annars riskerade att uppfattas som stereotypier. I Pia Karlssons föredrag fick vi stifta bekantskap med en ung kvinna som inte

bara kryssar mellan de olika islambilder hon som muslim möter, utan också försöker rita om dessa. Även Barbro Blehr berörde stigmatiserade människor som "slår underifrån" mot stereotypa tillskrivningar. Här är det norska så kallade NS-barn som, med hänvisning till sina erfarenheter, producerar egna diskurser och aktivt för ut dessa i offentligheten för att omdefiniera bilden av sig själva. Vi kan i dessa exempel se en reaktion mot textorienterade analyser – där de studerade ofta tilldelats en diskursivt definierad roll och själva diskursen ibland framstått som subjektet – och en vilja att återupprätta de studerande som aktörer med en viss makt i förhållande till diskursiva strukturer.

Det fanns en period vid mitten av 1990-talet då en vanlig foucaultiansk ordvändning i etnologiska sammanhang var "men är inte detta en fråga om makt...". Nu skulle ett sådant inlägg varit övertydligt eller kanske rent av som att slå in öppna dörrar. Makt som en aspekt av de vardagliga förhållandena var mer en utgångspunkt än en forskningsinsikt. Frågan är nu snarare *vilka* aspekter av makt som är närvarande, än *om* den är närvarande. Parallellt med att diskurs blivit ett av de redskap med vilka aktörernas situation diskuteras tycks det som makt och styrkeförhållanden blivit ett tydligare tema i forskningen.

#### MEDIER, DISKURSER OCH ERFARENHETSBERÄTTELSE

Människors aktiva hanterande av det publika och deras agerande i förhållande till strukturer i form av diskursiv makt stod alltså i fokus under dagen. Flera av bidragen kretsade kring erfarenhetsberättelser i relation just till mediala diskurser. Även

om dessa inlägg förenades av ett intresse för maktfrågor så närmade sig talarna frågan om diskurs, erfarenhet och masskommunikation på olika sätt.

Ett spår som utkristalliserade sig var att lägga huvudbetoningen på diskurs och se denna som en form eller som en struktur som synliggörs i medier. Det var ett perspektiv som gjorde sig gällande bland annat i Åsa Haglunds beskrivning av de både positiva och negativa oriental-stereotypier som möter oss i dags- och veckopress.

Ett annat spår var att fokusera mötet mellan erfarenheter och mediala diskurser. Aktörers förhållningssätt till offentligheten och de diskurser som där får utrymme diskuterades som nämnts av både Pia Karlsson och Fredrik Hertzberg. Det handlade då om att söka diskurserna i självpresentationer och erfarenhetsberättelser. Här alstras frågor om hur mediernas rapportering influerar mer individuellt förankrade erfarenheter. Vilken betydelse har offentliga berättelser för hur vi förstår, kategoriserar och berättar om våra upplevelser? Lena Gerholm skildrade i sitt föredrag kring äktenskap över gränser just hur diskursen och erfarenheten smälter samman. Här handlade det om hur både medialt och vardagligt spridda stereotypier av muslimska män letar sig in hemmets intimaste vrår och in i de europeiska kvinnornas förståelse av sina egyptiska makar.

Även Barbro Blehr behandlade mötet mellan erfarenheter och offentlig diskurs. Hennes tonvikt låg dock på produktionen av motdiskurser och hur media kan fungera som verktyg för spridning av dessa. Här fokuserades en relativt ny genre i det mediala utbudet – hemsidor på internet – och hur denna teknik inte bara etablerar nya kanaler i offentligheten utan också nya

möjligheter att ta plats där i. I det efterföljande meningsutbytet efterlyste Barbro Blehr en genreanalys av de olika mediala matriser som står till buds när positioner markeras i offentligheten. Och diskussionerna väckte onekligen funderingar kring olika masskommunikationsformer och om dessa i sig kan ses som diskursiva ordningar. Kan TV, radio och dagstidningar ses som olika genrer? Gör dessa olika former för kommunikation något med budskapets innehåll? Hur enhetliga kan dessa olika medier sägas vara när de skärskådas var för sig? Hur förhåller det sig till exempel med en dagstidning? Vilka skillnader finns i hur händelser och nyheter presenteras och värderas beroende på *var* i en tidning de ges utrymme?

#### MÅNGTYDIGA BEGREPP

Diskursbegreppet har under 1990-talet smugit sig in i den etnologiska vokabulären och blivit alltmer frekvent. I diskussionerna under dagen tydliggjordes dock att ordet används med ganska skiftande innebörder. Här fanns glidningar mellan att med diskurs, å ena sidan, foucaultianskt, syfta på yta, tal och text. Diskurs fick då syfta på genrer som stöper våra uttryck i en viss form. Å andra sidan fick det, på mer habermaskt vis, inkludera även ett tänkande som antas ligga till grund för dessa talkonventioner. Det fick syfta på de linser genom vilka intryck filtreras och erfarenheter formades. Men ordet fick även beteckna tidsanda och den allmänt omfattade meningen.

När det gäller erfarenhetsbegreppet så är det en äldre och mer etablerad bekantskap. Även här återkom dock tøjbarheten i begreppsanvändningen. Erfarenhet behandlades ömsom som något givet och

autentiskt, ömsom som något tolkat och dialektiskt format mellan individuella intryck och kollektiva förståelseramar.

Det kan vara värt att påpeka är att varken diskurs- eller erfarenhetsbegreppets olika sidor och användning diskuterades i någon större utsträckning. Medan kolleger i många andra discipliner troligen genast skulle ha efterlyst definitioner och klarhet tycktes vi inte uppfatta detta som speciellt problematiskt. Kanske kan den här etnologiska praktiken tolkas som uttryck för en motvilja mot definitioners begränsande sida – där vi istället för att riskera att låsa analysen ständigt söker nya öppningar och premierar studier som lyfter fram "det oväntade".

En annan reflektion som infann sig efter dagen var om vi kan se en tidsmässig förskjutning i begreppsanvändningen – och vidare om denna kan relateras till de vetenskapsteoretiska och metodologiska problem som för tillfället står på dagordningen. När diskursbegreppet i början av 1990-talet gjorde sitt intåg på den etnologiska arenan diskuterade vi det som ett verktyg för att hantera olika problem som vi förknippade med kulturbegreppet. Diskurs pekade bort från essentialism och homogenisering – mot dialoger, påverkan och flöden. Samtidigt som diskursbegreppet vunnit terräng tycks kulturbegreppet klivit ett steg bakåt. Om man utifrån seminarsamtalen blickar tillbaka mot de avhandlingar som skrivits vid Stockholmsinstitutionen de senaste femton åren kan man se att kultur parallellt med diskursbegreppets utbredning rört sig från att tidigare vara ett centralt analytiskt redskap mot att beteckna en mer allmän kontext.

På senare år har diskurs kanske främst använts för att hjälpa oss med ett annat problem, nämligen den högaktuella frågan

om hur vi kan förena mikro med makro, det lokala med det globala, vardag med struktur. Detta var som nämnts också ett grundackord i seminarieinläggen.

Men i föredragen fungerade begreppet också på ett annat sätt. Diskurs bråkade med erfarenheten som central etnologisk materialkategori. I meningsutbytet kring hur diskurser formar våra erfarenheter och erfarenheterna formar diskurserna synliggjordes alltså erfarenhetsbegreppets dubbla innebörd och användning i etnologin – erfarenhet som å ena sidan något "äka", å andra sidan som något konstruerat. Även om vi principiellt är överens om att vi bara kan få del av erfarenheter som tolkade intryck formade av tidens diskurser, även om vi alla håller med om att erfarenhet är omöjlig att skilja från diskurs, så tydliggjordes att vi med förtjusning gärna gör denna uppdelning ändå. Människors erfarenheter får gärna ställning som något "sannare" än text. Fältobservationer, som täcker både görande och tal, tenderar implicit att rangordnas högre än enbart textbaserad empiri. Diskursbegreppet har då inte bara fungerat som ett instrument för att dekonstruera ett monolitiskt och essentialiserande kulturbegrepp och en dikotomisering av mikro – makro. Det blev under dagen tydligt hur diskurs också problematiserar erfarenheten och den vittnes- och titthållsstatus som denna materialkategori tillmätts inom etnologin

#### FORSKAREN OCH DISKURSERNA

Blicken vändes också mot forskaren och forskningsprocessen. I ett par av föredra-

gen var detta en uttalad problemställning – och då närmast som en fråga om vilka diskurser som väcks till liv i relationen mellan undersökaren och undersökningsfältet.

Både Fredrik Hertzberg och Pia Karlsson beskrev så hur de själva i intervju-situationen i viss mån bidrog till att frammana den diskurs de sedan analyserar. Det har lett oss vidare mot reflektioner kring hur tidsandan påverkar forskaren och forskarsamhället och hur vi prioriterar forskningsinriktningar och perspektiv som av samtiden erkänns som betydelsefulla.

Det fanns under dagen ofta en underliggande konsensus kring vilka frågeställningar vi som etnologer brukar arbeta med och vilka insikter vi anser vara viktiga. De meningsutbyten som ägde rum innefattade implicita antaganden om hur ämnet är – hur det brukar vara och hur det bör vara.

Detta kom till uttryck i personliga referenser till gemensamma erfarenheter och genom hänvisningar till tidigare och pågående arbeten, kända för de flesta närvarande – i ett common sense-förhållande till etnologins lokal- och närhistoria. Seminariedebatten kan analyseras som uttryck för en etnologisk, och kanske till och med stockholmsetnologisk, diskurs där vissa perspektiv och frågor ges utrymme på bekostnad av andra. Det vore lätt att se detta enbart som en begränsning. På giddenskt eller bourdieuskt manér vill vi dock lyfta fram att denna begränsning också rymmer sin motsats. Den diskursiva ramen kan ses som det som skapar utrymme för och överhuvudtaget möjliggör en diskussion.